

ложение “Дипкурьер” к “Независимой газете” № 9, 2003.

¹¹ Вж. Хлестов, О. Война в Ираке: удар по международному праву, Красная звезда 11 апреля 2003 ; интервю с известным германским политиком Э.Барром “Европа рискует остана протекторатом”, Независимая газета 28 мая 2003.

¹² Адамишин А. На пути к мировому правительству, Россия в глобальной политике № 1, 2003.

КЪМ ВЪПРОСА

ЗА ВЪНШНОПОЛИТИЧЕСКАТА РОЛЯ НА ХРИСТИЯНСТВОТО В ИСТОРИЧЕСКИЯ ПРОЦЕС

(на примера на Византия)

Проф. д-р ист.н. Николай Кочев

Бележка на дежурния редактор:

Известният наш специалист по световна история от БАН пое ангажимент пред списание “Международна политика” да подготви цикъл от статии, в които да разясни в най-общ вид корените на влиянието на различните религии – християнство, ислям, юдеизъм и др. върху външната политика на страните. С настоящия материал той разкрива ролята на идеологическа и духовна трансмисия, която християнската религия (нейния православен клон) играе между вътрешната и външната политика на една от най-великите империи на Средновековието – Византийската. В края на своя обзор очакваме той да направи интересни заключения за актуалните аспекти на религиозния фактор върху международните отношения, които играят все по-важна роля в контекста на глобализацията, интеграцията, сблъсъка между цивилизациите и противоречивото въздействие на научно-техническия прогрес върху живота на хората.

Като историк на християнството нека ми бъде позволено да започна с няколко думи около спора, вече позатихнал, за митичността и истинността на Христовата личност, основател на тази безспорно възвишена верско-философска и етическа система. Вестите за него достигат до римския император по утвърдения кому-

никационен ред. Наместникът на Юдея Пилат съобщава на Тиберий, че из цяла Палестина се шири мълвата за възкресението на нашия спасител Иисус, че са му известни и други негови чудеса, и че в него, възкръсналия от мъртвите, мнозина повярвали като в Бог. Говори се също, че Сената отказал да приема на вяра съобщението, преди да го е “проучил”. Според древния закон, никой не би могъл да бъде признат за Бог, без гласуване и дебат в Сената. Но император Тиберий, изхождайки от държавнически съображения, нарежда християните да не се преследват.¹

За Христа и началото на християнството пишат и редица нехристиянски автори. Еврейският историк Йосиф Флавий отбелязва, че по времето на Понтий Пилат “Живял Иисус, човек мъдър, ако изобщо може да бъде наречен човек”.² Юст Тивериадски (I в.) друг юдейски историк, политически противник на Йосиф Флавий, също отбелязва началото на християнството. За него съобщават и някои римски автори, живяли в края на I и първата половина на II в. Историкът Публий Корнелий Тацит (ок. 55-120 г.), съобщавайки за пожара в Рим през 64 г. по времето на император Нерон, пише, че виновниците за него били “омразните на народа християни... Много от тях били разпънати на кръст не за самия палеж, а заради ненавист към човешкото общество”.³

Друг римски автор, Гай Светоний, пишейки за Нерон, допълва, че наред с някои нововъведения “били наказани християните, привърженици на ново и зловердно суеврение”.⁴

По-важно свидетелство за разпространението на християнството сред всички слоеве и етноси на многонационалната Римска империя дава и Плиний Млади (62-113 г). През последните две години от живота си той е претор на провинция Витиния и като такъв е бил в постоянна кореспонденция с император Траян. В едно от писмата си Плиний пита императора как да се постъпва с християните, които възпяват Христа като Бог. Отговорът на император Траян е: тези, които се обявяват за християни и не искат да се откажат от вярата си, да бъдат наказвани.⁵ От Плиниевите информации става известно, че християнството като верска концепция се е разпространило сред най-широки слоеве от римското

население, включително арменци, гърци, траки, даки, илири и др. и представлява вече формиран богослужебен култ към Исуса Христа.

Автор, който живее през II в. и споменава за съществуването на християнството е Лукиан (ок. 120-180 г.) По народност той е грък. Занимавал се с адвокатура, а след това бил учител по история. Сведения за християните, и то твърде подробни има в съчиненията му “За смъртта на Перегрин Протей” и “Александър или лъжепророкът”.⁶ Сведенията на Лукиан за християните са предадени в сатирична форма. Но Лукиановият сатиризм разкрива изявилото се вече в пълнота и прието от обществото учение за същността на човешкия живот и основните морални норми на християнството. Същото се открива и в творчеството на неговия съвременник Авъл Корнелий Целс, на когото дължим съвременната температурна скала в медицината. Това става обаче косвено, чрез съчинението на Ориген, озаглавено “Против Целс”.⁷ Съдейки по възраженията на Ориген, Целс третира следните основни въпроси за християнството: 1) критика от гледна точка на юдаизма, 2) критика от позициите на историята и философията, 3) критика на някои основни верски положения в християнството, 4) съвместимостта на християнството с другите религиозни култове в Римската империя.

Пряко доказателство за реалността на Христа и учението му е бързината, с която новата идеология се вписва в държавните темели на могъщата римска държава.

През времето I – III в. християнството е извън предписанията на законите в Римската империя. То не е държавна институция, но то е институция на духа, която откъсва последователите му от затворената крива на езическия политеизъм и ги насочва директно в социалната и духовната сфера. Тъкмо за това, със своята критика на богатството, лихварството, тесния комерсиализъм и надеждата за опрощение и спасение чрез праведен и морален живот то импонира на огромна част от разноликата римска тълпа. Един от най-зловещите римски владетели, император Галерий, издава през 311 г. едикт в Никомедия – тогава център на източните

части на империята, с който се дава възможност на християните свободно да изповядват вярата си. Този едикт е последван от едикта на Константин I и на Лициний от 313 г., известен като Милански едикт. В него се казва: “Приятно ни е да отменим напълно предишните разпореждания спрямо християните, твърде нелепи и несъвместими с нашето смирение... Ние решихме... и позволяваме на християните свободно да извършват богослуженията си. Понеже им се предоставя неограничена свобода, то трябва да е известно... че се предоставя свобода и на другите според желанието си да изповядват своята вяра.”⁸

Доста по-късно, по времето на император Теодосий I (395) е издаден декрет за вярата с който християнството е обявено за единствена религия. То побеждава езичеството, но бива победено бързо от държавната власт. Константин I, обявявайки себе си, а това означава и последвалите го императори за “от Бога поставен външен епископ на Църквата”, определя мястото на християнството в структурата на държавата и ролята на владетеля в делата и решенията на самата църква. Църквата бива възприета като структурна част от държавата, което означава, че тя е зависима от владетеля институция, позиция, която следващите столетия ще потвърдят. Евангелският принцип: “отдайте кесаревото кесарю, а Божието – Богу” се замъглява и мистифицира в по-нататъшното историческо битие на Църквата. Всъщност, владетелят е, който свиква съборите, на които се дефинират основните верски и политически норми, той е в състояние да манипулира решенията, да подкрепя или осъжда различните уклони в християнството, известни като ереси. Въпросът за църквата като държавна, а не наддържавна институция ражда и утвърждава в практиката понятията **цезаропапизъм**, характерен за Византия и въобще за православния свят, и **папоцезаризъм**, явление, наложило се в практиката на римокатолическия свят. Едното означава примат на държавата, другото на църквата в управлението на обществото, вътрешната и външната политика. Това не означава, че липсват изключения. На Запад периоди на подчиняване на римския първосвещеник се наблюдават често в ранното средновековие от Карл Велики до Авиньонското

пленничество на папите (1309-1377 г.) Във Византия, макар и като единичен случай василевсът Михаил VII Дука бива свален от трона от духовенството, заточен в манастир, а след това назначен за митрополит и поставен като митрополит на Ефес.⁹

Но тъкмо във Византия, въпреки върховенството на светската власт, на василевса не му е било безразлично кой ще заема патриаршеския и ключовите митрополитски столове с оглед на политиката на Константинопол спрямо папата и съседните на Византия страни. Тези хора е било крайно желателно да споделят външнополитическите планове на императора, за да му обезпечават обществена подкрепа и да му съдействат в чужбина чрез своята агентура. Тази тенденция се откроява особено ярко след изострянето на отношенията между Рим и Константинопол в началото на новото хилядолетие, както и след ожесточения сблъсък с арабския халифат и други агресори от ислямския изток.

За отношението Рим – Константинопол не е ключова годината на великата схизма 1054 г., а времето много преди нея. Проблемът, естествено, не е религиозен, а борба за влияние в Средиземноморието и Европа. Но религиозният фактор често се явява ключът към усложнените до крайност конфликтни комбинации на противниците. Още от римско време ябълка на раздора е теологичният тезис за *filioque* (Вж.Бележки, Сноска**). Важен за задълбочаване на раздора е богатият на събития IX век. Тогава се разгаря т. нар. Фотиева схизма от 863 г., въпросът за статута на българската църква на събора в Константинопол през 870 г. и др. Към някаква форма на сближаване тласка засилващото се противопоставяне на Византия с арабския свят и селджукските турци. Обсадата на Константинопол през 626-629 и 717 г. е само началото. В битката при Манцикерт (1071 г.) ромеите претърпяват пълно поражение от селджукските турци. Това временно затопля отношенията между Рим и Константинопол и кара император Михаил Парапинак да търси от папата помощ срещу неверните.

И все пак, великата схизма от 1054 г. изисква малко повече внимание като политическо и историческо събитие. В основата на конфликта, както вече стана дума, е стремежът към домина-

ция в християнския свят. В усилията си да привлече в своята орбита църквите на България, Сърбия и Киевска Русия, патриаршията в Константинопол среща яростното противодействие на папския престол. Върху характера на конфликта въздейства и спора за земите в южна Италия, и по специално за Апулия и Калабрия, за които претендират и двете страни. През IX в. различията в догмите и култа значително се увеличават, и придобиват не само ритуално-емоционално, но и политическо-знаково значение. При това папските емисари провеждат двойствена линия. Те с почит разговарят с реалномислещия василевс и заядливо спорят с патриарха Михаил Керуларий, свърхамбициозен и нервен йерарх. Папските пратеници настояват, че западните обреди са единствено правилни, че употребата на безквасен хляб в евхаристията се основава на данните от Тайната вечеря, на която Христос ял само опресноци.* Също така скандално е поведението на папските легати в Константинопол. В църквата Св. София кардинал Хумберт демонстративно поставя папската була за отлъчване на патриарха от църквата. Но надеждите, че византийският двор ще се уплаши и отстъпи, не се оправдават.

Фактически анатемите засягат лично патриарсите, а не църквите. Но взаимната ненавист и ожесточение са толкова силни, че по-нататъшно разбирателство, поне на този етап, изглежда невъзможно. Всъщност, когато през този период на Запад бушува съдбовна битка между папи и императори, малко вероятно е било лавиращият василевс да приеме папската хегемония под въздействието на теологични аргументи и клетви. Едно нещо обаче било, или скоро станало свършен факт, с който трябвало да се съобразяват византийските владетели и духовни лидери. Римокатолическата църква се наложила като най-важна духовно-културна институция в обществено политическия живот на тогавашна Европа. С този факт били свързани много процеси и тенденции, от които зависело развитието на материка, в това число и на тясно свързаната с него Византия.

Честата смяна на византийските патриарси, както и на митрополитските, архиепископски и други катедри говори както за зависимостта на църквата от владетеля, така за необходимостта от

динамични промени във външната политика, най-вече през призмата на отношенията Рим – Константинопол. Смъртоносният удар, който папството нанася на православен Цариград по време на Четвъртия кръстоносен поход (1204 г.) поставя Византия в трайно малоценно положение спрямо западните и опоненти. Именно тогава на преден план излиза закономерната връзка между вътрешната и външната политика. Вътрешнополитическите борби в отслабената и западаща Византия се намират в пряка връзка с външнополитическите и ориентации, а главната институция с претенции за морален съдник и духовен наставник, която регулира тези отношения, е църквата.

След освобождението на Константинопол от властта на латинците през 1261 г., на историческата сцена във Византия излизат двете църковнополитически партии на *зилотите* и *политиците*. Привържениците на двете движения са с пъстър социален състав, но при първите преобладава плебса, бедното селячество и търговци, при вторите тон дават по-заможните градски слоеве, търговците с широки международни връзки, част от едрите феодали. В религиозно отношение първата партия издига за знаме древнохристиянските ценности, праведността, социалното равенство. Разбира се, в идейно и политическо отношение нещата са твърде комплицирани, но като цяло тяхната дейност е пряко свързана с действията на папата и проникването на исляма в границите на империята и Балканския полуостров изобщо. През този период от 100-150 години, т.е. до окончателното завладяване на Балканите и Византия от османските нашественици, съдбата на партиаршеския трон зависи както от волята на василевса – често марионетка в ръцете на определени сили, и преди всичко от отношението на политическите партии – зилоти и политици, особено при търсенето на някакъв синхрон между тях.

Когато се говори, че църквата във Византия, а по-късно и приелите християнството от нея народи е държавна институция, е необходимо да се подчертае, че тази институция се оформя като най-важна част от държавния апарат. Тя е не само инструмент в ръцете на владетеля и управляващата феодално-военна върхушка, но самата тя е властнически фактор, който заема централно

място в *международната дипломация на страната*. В редица случаи патриаршията провежда собствена линия, паралелна или даже различна от тази, която владетелят води със западните си партньори. Понякога светската власт знае за това, понякога това става против волята ѝ. В крайна сметка този дуализъм е предизвикан от агресивната политика на повечето папи в аспирациите им за всеобщо понтификатство. С други думи, във Византия е налице политизиране на църковната структура още от самото начало. На този въпрос обръща внимание още Константин I, а през XIV в полихисторът Никифор Григорас, който отбелязва изключителните грижи, които императорите полагат за да обезпечат лоялността на висшите духовни лица. За василевса Йоан Лука Ватаци (1222-1254 г.). Григорас пише, че той заедно със съпругата си “създават храмове, отличаващи се с рязко изящество... василевсът построил един храм в Магнезия, посветен на Богоматер, а васидисата – в подножието на Олимп, на името на св. Пророк, Предтеча и Кръстител. Приписвайки на тези църкви много имения и големи доходи, те построили при тях жилища за монашествуващи и аскети... построили много болници, приюти за инвалиди и други такива неща, които да говорят за любовта им към Бога”.¹⁰

Много често императорът и правителството му били принудени да прибегват до сложни маневри, за да намерят точния баланс в съотношението на силите и особено с оглед на външнополитическата ситуация. Склонен на помирение с папата, Михаил Палеолог е принуден да отчита и влиянието на православните фанатици – зилотите: За тази цел той решава да постави на патриаршеския престол престарелия Йосиф, достолепен монах, но свършено чужд на житейския опит.¹¹ Той го използва като своего рода морален отдушник, комуто се кае за собствени човешки грехове, получава опрощение и изпраща съответната грамота за сведение на всички архиереи. Така той се представя за народен монарх и снижава растящото напрежение на зилотите срещу себе си. Това отвлича за момент вниманието на “ревнителите” от външната дейност на императора, който успява през 1274 г. да подпише, макар и не лично, Лионската уния за уеднаквяване на някои

обреди и обща борба с монголо-татарите.

Историческите факти свидетелстват, че във Византия църквата не е обикновена институция, а такава, която заема еднакво място с държавата. Тя е подвластна на императора, а той трябва да се съобразява с верските и нравствените норми, проповядвани от нея. Когато Михаил VIII Палеолог обявява сина си за свой наследник, “Андроник се заклева пред баща си, че първо, ще тачи Божията църква и ще запази и ще спазва нейните права... Патриархът и цялото духовенство пък, излагайки клетвите си в грамоти ги прибавили към свещените кодекси, обещавайки, че те и всички техни приемници ще запазят вярност към него”, т.е. към василевса.¹² Т.е. християнството в решаващата степен определя сигурността и съдбините на държавата както на вътрешния, така и на външния, дипломатическия фронт. Всеки миг управляващите са принудени да се съобразяват с тази “пълна връв”.

В деликатния момент на възстановяването на Византия тази съдбовна зависимост се чувства с пълна сила. Когато Балдуин напуска Константинопол, избягвайки грозящите го опасности, той отива в Италия, сближава се с Карл Анжуйски и дори взема дъщеря му Беатриче за жена на сина си, обещавайки да му предаде Константинопол... ако Карл му помогне да си го върне обратно.¹³ Тогава василевсът, “принуден от обстоятелствата... изпраща пратеници при папата с предложение за мир и обединение на църквата, т.е. на Стария и Новия Рим, ако той попречи на похода на Карл.” Папата приел пратениците с радост и обещал да стори всичко според желанието на василевса. Той изпратил и свои специални пратеници, които, заедно с тези на византийския владетел, трябвало да заработят за единението на църквата в столицата му.

Въпросът за единението трябвало да отговаря на следните 3 условия: първо, в свещените песнопения името на папата да се споменава два пъти, наравно с останалите 4 патриарси. Второ, да се признае апелацията, т.е. правото на всеки човек да се обръща към съда в Рим като най-висш и съвършен. Трето, папата да има право на първенство над всичко.¹⁴ Въпросът за *filioque*** не бил поставен. Фактът, че патриархът напуска и се уединява в манас-

тира в Анапла говори, навежда на мисълта, че императорът му е оказал натиск църквата да приеме папските предложения. Н. Григорас пише също, че “цялото духовенство не можело да се успокои и се опитало да настрои народа срещу василевса, че е дошло време за мъченичество и победни венци. Сред паството настанал голям смут и нещата отивали до крайност... Немалко и от знатните, които държали на убежденията си, се противопоставили на исканията на василевса.¹⁵ Въпросът за обединението на църквата, т.е. на Рим и Константинопол станал проблем на държавното ръководство, т.е. политически.

Естествено, въпросът бил и църковен от гледна точка на нарушаването на определени норми, приети на вселенски събори от западното християнство, чийто ръководител бил папата. На преден план е изнесено искането на Римския първосвещеник за всеобща супрематия, което показва неговото несъобразяване с решението на Втория и Четвъртия такива събори.

Василевсът, изхождайки от тежката ситуация, водеща към военен сблъсък, и давайки си сметка за слабостта на страната си, пледирал за компромис. Според него, било “странно да се отхвърля каквото и да било нововъведение, ако то предотвратява по-голяма опасност... А благоразумието изисква да се предпочете по-малкото зло пред по-голямото”,¹⁶ сиреч духовната и навярно политическата зависимост пред пълното унищожаване на държавата. Макар че и в онези далечни времена, и сега, е трудно да се открие едновременно рационално, справедливо и достойно решение.

Обществото също било разделено на две. Едни приемали виждането на василевса, други го отхвърляли. Това е времето, когато се утвърждават позициите на партиите зилоти и политици. По-силни във верската си концепция против ролята на Римския първоиерарх в живота на християнството били зилотите. Спрямо тях василевсът използвал всякакви средства за “убеждение”: “лицаване от състояние, заточение, затвор, ослепяване, бой, рязане на ръце... Тези, у които ревността била силна, а такива имало много, извадили твърда и решителна съпротива, с радост понасяли всички... Голяма част от тези хора, без здрав разум, бедняци и хора с

търговски нюх...се пръснаха навсякъде по земята, където очакваха да намерят християни – по Палестина, Ахайя, Солун, Колхида и изобщо по тези земи, където василевсът нямал власт”.¹⁷

Тази информация на летописеца говори, че след възстановяването на Византия и краха на т.н. Латинска империя, властта на императора оставала твърде ограничена. Сред разпръснатите се християни едни говорели че са подвластни на един патриарх, а други – на друг. Липсата на вътрешно и социално единство могло да изправи Византия пред нова голяма катастрофа. От Изток, ислямската опасност все още не била актуална във всичките и измерения, но от Запад заплахата била голяма. За да я предотврати, Михаил VIII Палеолог се опитва, чрез поставянето на нов човек на патриаршеския трон, да постигне едновременно и вътрешна консолидация.

За патриарх той избира х а р т о ф и л а к с а, т.е. пазителя на патриаршеския печат и архив Йоан Век. Според Никифор Григорас, той бил човек, надарен както никой от съвременниците му.¹⁸ Преди той се противопоставял на решенията на василевса, заради което лежал в затвор. За да го спечели на своя страна, владетелят му изпратил онези сведения, които Никифор Влемид извлякъл от светите книги “подкрепящи латинското учение”.¹⁹ Йоан Век, освен тези данни, намерил и нови свидетелства, които го подтикнали да премине на “другата страна, която им дарява победа.” Той възлязъл на патриаршеския престол и се превърнал в скорописец на василевса – негов език, ръка и политическа опора. Негови помощници били придворните архидякони Метохит и Георги Киприян. В същото време всички те внимателно формулират религиозната си и политическа аргументация, “никой не се позовавал на папистите, дори и патриархът”. Защо – отговорът може да бъде само един – василевсът и поддържащата го партия на политиците добре разбирали, че откровеност в тази посока може да изостри до краен предел социално-политическата обстановка в самата Византия.

Съдейки от разказа на Никифор Григорас и на Георгий Пехимер за отношението на Михаиловия син, Андроник II (1282-1328), налага се виждането, че последният не разполагал с такава свобода

на маневриране, каквато имал неговия баща. Той самият не бил привъженник на политиката на своя предшественик. “Синът – пише Григорас, – от душа се гнусял... не от бащата, а от неговите постъпки”. “Василевсът Андроник не само не почел баща си с подobaващото на всеки василевс погребение, но не го и удостоил с това, което се полага на занаятчиите и земеделците. Той наредил на няколко човека да огнесат тялото през нощта далеч от лагера и да го заринат дълбоко в земята, за да не бъде разкъсано от зверовете. Причината за това било отклонението от учението на православната църква и сближаването със Запада”.²⁰

Логично, докато при управлението на Михаил политиците прозападници се ползват с определен кредит на доверие, след смъртта му започват открити реваншистки прояви на другата партия. Противниците на унията от 1274 г. открито надигат глава, и правителството полага специални грижи, за да ги удовлетвори. “Навсякъде – пише летописецът – били разпратени куриери с укази на василевса, с които се отменят безпорядките, допуснати в църквата, връщане на всички, които поради ревността си към църквата, били заточвани, а понеслите други наказания, били помилвани.” Създава се сложна ситуация, при която “западникът” Век тайно изоставя престола и се заключва в манастира Парахрант. Той се страхува “да не би някой, възползвайки се от неочакваните промени, да го нападне и да го разкъса.”

Едва ли тези вълнения са имали само единствено верски характер, но верското, или по-точно въпросът за отношението Рим – Константинопол било демонстративният мотив на тези бунтове.

Омиротворяването на обществото не могло да стане с магическа пръчка, а още по-малко като нещата се оставят сами на себе си. За успокояване на вътрешноцърковната ситуация Андроник II свиква събор в град Атрамитий, на източната страна на Хелеспонт. В него участват не само епископи, но и светски лица, заемащи административни постове или изпратени от самото общество. Имало и такива, които не отговаряли на никакви изисквания. Това били “групи от хора, свикнали на безразсъдство и безсрамие. Някои се представяли като представители на епископски престо-

ли... други за пари, трети поради суетна слава и за различни почете... В това смутно време църквата била без пастир. Между присъстващите на събора бил някой си Георги Киприянин, човек известен с учеността си и принадлежащ към придворното духовенство. Притежавайки богато дароване и трудолюбие, той извел на бял свят и оживил благородната музикалност, отличаваща гръцките съчинения и отеческата звучна реч, скрита от незапомнени времена в гълбините на забравата. Именно него... василевсът възвел на патриаршеския престол, макар той отскоро да бил приел монашество”.²¹ Андроник II не искал в ръкополагането на новия патриарх да взимат участие епископи, допуснали догматични нововъведения, произтичащи от клаузите на Лионската уния. Тоест, искал да изолира хората, привърженици на сближение с папата. Но той не могъл да избегне решаващата роля на Ираклийския митрополит, съмишленик и съратник на покойния Палеолог и космополитично настроения Йоан Век, който по древна традиция участвал активно в ръкополагането.

Поставянето на нов патриарх в Константинопол не притъпява обаче борбата между зилоти и политици, защото под повърхността на религиозните се таят дълбоки политически, а и социално-икономически противоречия. Зилотите не приели патриарха, смятайки го за протее на латинското духовенство. Те искали на този пост да бъде поставен техен човек като отплата за страданията и възнаграждение за ревността им. Налице били и чисто властови съображения. Зилотите “искали на патриаршеския престол да утвърдят някого от своите, та възползвайки се от високото положение... да поделят помежду си епископските и митрополитските постове, да овладеят всички манастири, да разпределят помежду си всички църковни чинове, да заемат всички епархии и да получат в свое разпореждане всички доходи, разходи и парични средства. Всичко това, мислели те, трябва да им бъде предоставено като награда за тяхната добродетелност и ревност”.²²

Наистина, от древни времена до днес, нищо ново под слънцето.

Новият патриарх в Константинопол, по обясними причини,

не бил спокоен. Той бил терзан не само от нестихващите борби между зилоти и политици, между “източниците” и “западниците”, но и от самия Йоан Век – високоерудирана и напориста политическа персона. Патриарх Григорий го измъчвала силата на езика и мисълта на прочутия Век. Той не понасял разговори с красноречивия си предшественик, което носело само нова популярност на последния. Йоан Век бил заточен в подножието на Олимп в гр. Пруса. Но Йоан не се примирявал с положението си. Той не преставал да говори за несправедливостите на които бил подложен, за различните жестокости, на които станал жертва, за лишаването му от сан и всички неща, които са от първа необходимост. В крайна сметка било решено всички архиереи да се съберат в двореца на василевса, клирици, сенатори и учени и да произнесат присъда над Век. След като това станало, той отново бил заточен, този път в едно приморско градче във Витиния, заедно с привържениците си Мелитиниот и Метохит.

Но вътрешното брожение в Империята, инспирирано от партиите на зилоти и политици, не затихвало. Позициите на прозападната партия постепенно укрепвали, в резултат на икономическите контакти с италианските търговски републики, най-вече Венеция и Генуа. Тази икономическа стабилност водела до утвърждаване на верските им позиции. Проблемът за папската супрематия оставал на дневен ред. Той постоянно се поставял и във връзка с ислямската опасност от Изток. Ако папата все още не се чувствал директно застрашен, то римският първойерарх използвал всеки удар върху Византия да призовава за обединение на Новия със Стария Рим, под първенството на Стария Рим и неговия епископ. Твърдостта на Григорий само увеличила враговете му. Изоставили го част от архиереите и в частност Хила Ефески и Даниил Казикски. Това го принудило да напусне трона и да се отдалечи в Манастира Пресвятая Богородица Одитрия. Патриаршеският престол в Константинопол заел монахът Анастасий, друга аскетическа и безмълвна фигура, типичен отшелник. Спял на голата земя, не се миел, ходел пеш.

Новият духовен глава не облекчил вътрешното и външно

положение на държавата. Напротив, той се впуснал да въвежда аскетични норми и добронравие, с което отблъснал голяма част от клира. Резултатът бил очакван – фанатичният духовник не бил изгоден на никого, най-малко на политическата власт. Всички миряни и клирици се надигнали против него. Императорът бил принуден да му праща въоръжена охрана, но и неговото търпение се изчерпало. Патриархът бил свален с общо съгласие, на което той реагирал с епитимия върху “цялото семейство на василевса, архиеерите, църковните служители, висшето съсловие и обикновения народ, заедно не му позволили да запази престола до края на живота си”.²³

Патриаршеските кадрили са поучителни от гледна точка преди всичко на интересите на доминиращите партии и на дворцовата върхушка, оглавявана от самия император. Обстоятелството, че не е могъл да бъде намерен човек, който да примири противоречивите интереси пред все по-надвисващите от Изток и Запад черни облаци говори за дълбок криза в обществото и духовните устои на средновековна Византия, в която все по-силно се намесват чисто субективните, човешки фактори. Не на последно място е откритото и все по-фрапиращо подчиняване на духовните и верски ценности на различни социални и групови интереси, което води до по-нататъшно разпадане на самата тъкан на византийското общество.

Нищо не могло да укроти напрежението в политическата сфера между зилоти и политици. То било подхранвано от все по-засилващите се външни противници на държавата и на първо място турците. Съседните на Византия държави Сърбия и България не отслабват натиска си, сами оголвайки тила си срещу ислямската инвазия. По време на кръстоносните походи и след тях Западът не само утвърждава духовната изолация на Византия, но и като използва външнополитическите и затруднения, съумява да подкопае вътрешната сплотеност на ромеите. Тази сплотеност се пропуква не само от западния натиск. Византия съжителства с адептите на Исляма повече от 7 века, но за нея същността на тази верска система остава чужда. В средата на XIV в. (1352 г.) Димитър Кидонис превежда Корана на гръцки език с цел ромеят да

разбере, доколкото това е възможно, същността на тази религия. Пряк резултат от това не последва, но императорът става по-търпим към “неверниците”.

Ключово събитие в този процес е повикването на ордите на султан Орхан от василевса Йоан Кантакузин за потушаването на солунското въстание на зилотите от 1345 г. За да плати на турските наемници, императорът конфискува всичкото имущество на константинополските църкви. Това води до траен срив на доверието между властта и православното население, който тепърва се проявява в няколко решаващи момента.

XIV век за империята е период не само на политически колапс, но и на културен застой. Цялото и равновесие, цялата устойчивост на държавната система се базира на крехкия субективен фактор – кой ще застане на патриаршеския престол. За василевса това придобива първостепенно значение, тъй като само духовният лидер е в състояние да притъпи вътрешните противоречия, за да може страната да се обърне с лице към надвисващите външни опасности. В тази връзка все по-голямо значение придобиват личните грижи и възприятия на отделните василевси, за които е благоприятна честата смяна на духовните водители. Така личностните отношения с пълна сила залюляват политическата каруца. Стига се до момента на патриаршеския пост да бъде върнат отново необразования пуритан Анастасий, защото същият притежава уж пророчески дар и други магически качества, благодарение на които “враговете ще се отдалечат от пределите на ромейската държава, вместо зима ще настъпи пролет, вместо вълнения – затишие, а границите на ромейската държава ще се разширят”.²⁴

Рязко се активизират и папските действия за подчинение на Константинопол. Още през 1333 г. папа Йоан изпраща във византийската столица архиепископът на Босфора Франциск ди Камерино и епископът на Херсон Рикард. Обществото настоява патриархът да влезе в спор с тях, да защити началата на православната религия. “Но патриархът избегнал този спор, защото не само че той самият бил лишен от дар слово... но и за повечето от епископите се знаело, че са пълни невежи.”²⁵ За този спор патриархът призовава инте-

лектуалци, между които е и самият летописец Никифор Григорас. Неговият извод е, че нито католиците приемат православието, нито православните – нововъведенията на католическата църква. По това време се разгаря и спорът между Варлаам Калабрийски и Григорий Паламас – друго разделно събитие, което следва логиката на историческия процес.

Епилог на това динамично развитие, в което неведнаж духовният фактор се отъждествява с политиката, е решителното османско настъпление през втората половина на XIV – първата половина на XV век. През 1402 г. Византия получава отсрочка след злополучната за османците Ангорска битка с монголските орди на Тимур-ленг (Тамерлан). Но още през 1422 г. самият Константинопол е атакуван, страховито, макар и безуспешно, от османските войски. През 1439 г. на Фераро-Флорентинския събор византийските василевси и патриарси най-сетне приемат супрематията на папата. Обаче те са загубили всякакъв кредит сред населението, което не вярва нито на своите владетели, нито на християнска Европа. За нейна чест, трябва да се споменат няколко малобройни кръстоносни походи /1396, 1443-44 г./ завършили злощастно при Никопол и Варна. Затова има съответно субективни и обективни причини. Самото папство е заинтересувано преди всичко от духовно-политическото подчиняване на източно-европейските народи. Що се касае до Византия, Ферарско-Флорентинската уния е отхвърлена от православния клир и от населението, а самата управляваща класа се разцепва окончателно на ортодокси, паписти и откровени туркофили.

И тъй, въпросът за ролята на църквата във вътрешната и външната политика на държавата се определя от факта, че църквата нито като общество от вярващи, нито като институция е извън държавата, а вътре в нея. Това се отнася и за повечето други общества, с някои знаменателни изключения през отделни исторически периоди. Когато църквата е фактор на сцепление в обществото, и съумява да се интегрира функционално с властта в името на исторически оправдани и хуманни външнополитически цели, съобразно разума и реалните възможности, страната има

безспорно по-добри шансове да реши външнополитическите си задачи. Иначе, догмата и сляпата емоция са лош съветник, особено на международната арена.

БЕЛЕЖКИ

¹ Euseb. *Histori ecclesiastica*, PG, t. 20, 2, 2-3; II, 2, 5.

² Josephus, *Antiquitates*, XVIII, 3, 3.

³ Tacitus, *Annals*, XV, 44.

⁴ Письма Плиния Младшого, перевод М. Е. Сергеенко, А. И. Доватура и В. С. Соколова, М-Л. 1960.

⁵ Лукиан. Сочинения, т. I-II, М-Л. 1935, О кончине Перегрината, т. II, с. 479-497; Александр или Лжепророк, т. II с. 514-543.

⁶ PG, t. 11, col. 641-1632.

⁷ Н. Кочев, Зл. Герджикова, Християнството през първите три столетия според Евсевий, епископ Кесарийски, сп. История, 2004, кн. 3, с. 11-12.

⁸ С. Б. Лашков, Императоры Византии, М. 1977, с. 235.

* Вж. по въпроса Йордан Николов, История на Средновековния свят, том първи, Изд. "Идея", Ст. Загора 1994, с. 400, 401, 434, 435.

⁹ Nicephori Gregorae *Byzantina historia*, Bonnae, I, 1829, IX, 10.

¹⁰ *Ibid.* II, 7.

¹¹ *Ibid.* IV, 8.

¹² *Ibid.*

¹³ *Ibid.* V, 1.

**Големият теологичен спор, довел в крайна степен до разцеплението между Източната и Западната църква (тук не говорим за основните социално-исторически фактори) е свързан с възгледа за триединството на Бога – Бог-отец, Бог-син и Бог-дух. На Константинополския събор през 381 г. е било прието, че това е догма, непостижима за човешкия ум поради своята свърхестественост. Но през 589 г. на събора в Толедо е приета поправката "филиокве", която предизвиква непримирим раздор между Рим и Константинопол. Става дума за учение, че третото лице на Светата Троица, Свети Дух, произхожда и от "Сина" (на латински "филиокве"). Византийското духовенство отстоява формулата, че Бог-дух изхожда от Бог-отец. Но във франкското кралство нововъведението е прието с указ на Карл Велики. През 1024-1054 тя се легитимира на църковни форуми. Така идеята за "филиокве" трайно се утвърждава в практиката на католицизма. Нейният основен замисъл е да се увеличи разбираемостта и привлекателността на вярата за широките слоеве на населението. Във Византия опонират по нея, свързани с единството на властта и християнската доктрина.

- ¹⁴ Ibid, V, 1-2.
- ¹⁵ Nic. Greg. V, 2.
- ¹⁶ Ibid.
- ¹⁷ Ibid.
- ¹⁸ Ibid.
- ¹⁹ Ibid.
- ²⁰ Ibid, V., 7.
- ²¹ Ibid, VI, 1.
- ²² Ibid.
- ²³ Ibid VI, 7.
- ²⁴ Ibid VII, 1.
- ²⁵ Ibid. X, 8.

безспорно по-добри шансове да реши външнополитическите си задачи. Иначе, догмата и сляпата емоция са лош съветник, особено на международната арена.

БЕЛЕЖКИ

¹ Euseb. *Histori ecclesiastica*, PG, t. 20, 2, 2-3; II, 2, 5.

² Josephus, *Antiquitates*, XVIII, 3, 3.

³ Tacitus, *Annals*, XV, 44.

⁴ Письма Плиния Младшего, перевод М. Е. Сергеенко, А. И. Доватура и В. С. Соколова, М-Л. 1960.

⁵ Лукиан. Сочинения, т. I-II, М-Л. 1935, О кончине Перегринна, т. II, с. 479-497; Александр или Лжепророк, т. II с. 514-543.

⁶ PG, t. 11, col. 641-1632.

⁷ Н. Кочев, Зл. Герджикова, Християнството през първите три столетия според Евсевий, епископ Кесарийски, сп. История, 2004, кн. 3, с. 11-12.

⁸ С. Б. Лашков, Императоры Византии, М. 1977, с. 235.

* Вж. по въпроса Йордан Николов, История на Средновековния свят, том първи, Изд. "Идея", Ст. Загора 1994, с. 400, 401, 434, 435.

⁹ Nicephori Gregorae *Byzantina historia*, Bonnae, I, 1829, IX, 10.

¹⁰ Ibid. II, 7.

¹¹ Ibid. IV, 8.

¹² Ibid.

¹³ Ibid. V, 1.

**Големият теологичен спор, довел в крайна степен до разцеплението между Източната и Западната църква (тук не говорим за основните социално-исторически фактори) е свързан с възгледа за триединството на Бога – Бог-отец, Бог-син и Бог-дух. На Константинополския събор през 381 г. е било прието, че това е догма, непостижима за човешкия ум поради своята свърхестественост. Но през 589 г. на събора в Толедо е приета поправката "филиокве", която предизвиква непримирим раздор между Рим и Константинопол. Става дума за учение, че третото лице на Светата Троица, Свети Дух, произхожда и от "Сина" (на латински "филиокве"). Византийското духовенство отстоява формулата, че Бог-дух изхожда от Бог-отец. Но във франкското кралство нововъведението е прието с указ на Карл Велики. През 1024-1054 тя се легитимира на църковни форуми. Така идеята за "филиокве" трайно се утвърждава в практиката на католицизма. Нейният съен замисъл е да се увеличи разбираемостта и привлекателността на вя за широките слоеве на населението. Във Византия опонират по ния, свързани с единството на властта и християнската доктрина.